

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Δ. ΛΩΛΗ

Καθηγητοῦ τῶν Παιδαγωγικῶν ἐν τῇ Μαρμαρίῳ Παιδαγωγικῇ Ἀκαδημίᾳ

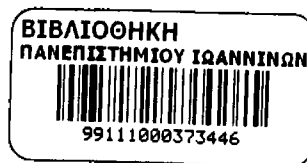
ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΔΟΥΚΑΣ

(1845 — 1945)

ΜΥΤΙΑΗΝΗ

1951

118

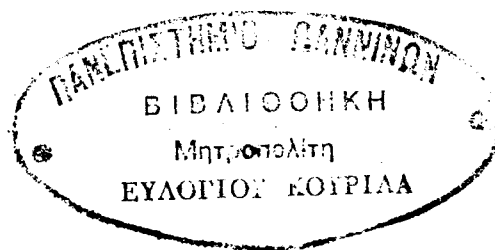

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Δ. ΛΩΛΗ

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΔΟΥΚΑΣ

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ
«ΠΟΙΜΕΝΟΣ»

ΜΥΤΙΛΗΝΗ
1951

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελίς	4	στιχ.	26 :	μετεμελήθη	ἀντὶ μετεβλήθη
»	6	»	18 :	τόπους	» κέντρα
»	8	»	7 :	Παμπούκης	» Παμπούκαλης
»	8	»	33 :	περιττήν	» περιττὸν
»	8	»	37 :	ἐπαίει	» ἀπαίει
»	12	σημ.	22 :	Zeitschrift	» Zeitschrift
»	15	στιχ.	20 :	ὄρῶν ἐν ἑμοὶ	» ὄρῶν καὶ ἐν ἑμοῦ

Ἡ παροῦσα εἶναι ὁμιλία γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἐν Ἀθήναις Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παργασσὸς» τῇ 19ῃ Ἰανουαρίου 1946 ἐπὶ τῇ 100ετηρίδι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Δούκα (20 Δεκεμ. 1845-1945). Παρέστησαν ὁ Μακαριώτατος Ἀντιβασιλεὺς Δαμασκηνός, ὑπουργοί, πολιτευταί, ἐπίσημοι, ἀνώτατοι στρατιωτικοί, ἐκπαιδευτικοί, πλῆθος κόσμου καὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων καὶ Σωματείων. Ἀπέτισαν φόρον τιμῆς τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τοῦ Πρυτάνεως κ. Δημητρίου Μπαλάνου, ἡ Ἀκαδημία διὰ τοῦ Ἀντιπροέδρου αὐτῆς κ. Ἰωάν. Καλλιτσουνάκη καὶ ὁ «Παργασσὸς» διὰ τοῦ Προέδρου του κ. Ι. Καραβία.

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΔΟΥΚΑΣ

Μακαριώτατε,
Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Ἡ Ἑπειρωτικὴ Ἑταιρεία μᾶς συνεκάλεσε σήμερον ἐνταῦθα διὰ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἓνα ἐκλεκτὸν τέκνον τῆς εὐάνδρου Ἑπείρου καὶ νὰ ἀποτίσωμεν φόρον τιμῆς ἐπὶ τῇ 100ῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐνὸς μεγάλου Διδασκάλου τοῦ Γένους καὶ Ἑθνικοῦ εὐεργέτου, τοῦ Νεοφύτου Δούκα.

Τότε, ὅτε ἐγεννήθη καὶ ἔδρασεν ὁ Δούκας, ἡ Ἑλλάς δὲν ὑφίστατο. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ὑπῆρχεν. Ὑπῆρχεν ὅμως ὁ Ἑλληνισμός, ἐπιζήσας ἀπὸ τὴν μακραίωνα στυγνὴν δουλείαν τοῦ ἀσιάτου κατακτητοῦ, ἔζη καὶ ἔδρα ἓνας ζωντανὸς Ἑλληνισμὸς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἐκτὸς αὐτῆς.

Εἶχε, βεβαίως, διαγραφῇ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὸν χάρτην τῶν λαῶν τῆς γῆς καὶ μόλις ἔζη εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν ξένων λαῶν καὶ ἐμνημονεύετο εἰς τὰς συγγραφάς τῶν σοφῶν καὶ ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν τῶν σπουδαστῶν ὡς μίᾳ μυθικῇ χώρᾳ, ἀπολεσθεῖσα ἤδη διὰ παντός. Ἀλλ' ὁ ἐπιζήσας Ἑλληνισμὸς ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ διέψευδε τοὺς πάντας.

Διτηρήθη εἰς τὴν ζωὴν μὲ τὸ ὄνομα Ἑλλάς, ἐτρέφετο μὲ τὸ δράμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἀνέπνεε μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλεῖ»! Καὶ ἡγωνίζετο. Ἠγωνίζετο σκληρὸν ἀγῶνα ὑπάρξεως.

Ἦτο τότε ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ὁ ὑπόδουλος καὶ ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς ἐδείκνυε τὴν μεγάλην του θέλησιν νὰ ζήσῃ ὡς ἔθνος καὶ ὡς λαὸς ἀνεξάρτητος, συνεχιστὴς τῆς παλαιᾶς, μακρᾶς καὶ λαμπρᾶς ἱστορίας του.

Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχεν ἀρκετὴν ὑπολανθάνουσαν ὁρμὴν ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς, ζωτικώτερος ὅμως ἐφαίνετο, λόγῳ τῶν συνθηκῶν, ὁ ἀπόδημος. Ἐκεῖθεν δὲ ἐκ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐξαπλωθῇ εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν Εὐρώπην, τὴν Γαλίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Αὐστρίαν, τὴν Ρουμανίαν καὶ τὴν Ρωσίαν, ὅπου εἶχον ἰδρυθῇ ἀκμαιότατα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐκεῖθεν ἐνισχύετο ἡ ἰδέα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπεκαίετο ἡ ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους.

Κόσμος ὁλόκληρος καὶ πλῆθος ἐξεχόντων Ἑλλήνων ἐκινεῖτο δραστηρίως, μὲ τὸ χρῆμα, μὲ τὴν γλῶσσαν, μὲ τὰ βιβλία, πρὸς πᾶσαν πολιτικὴν, κοινωνικὴν, στρατιωτικὴν, πνευματικὴν καὶ πᾶσαν ἄλλην κατεύθυνσιν, μὲ ἓνα σκοπὸν, τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους.

Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὅστις ὅλην του τὴν ζωὴν καὶ πάντα τοῦ τὸν κόπον διέθεσε

διὰ τὴν ἀναβίωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὕτως, ὥστε καὶ ζῶν ἔτι νὰ φημίζεται καὶ νὰ τιμᾶται ὡς εἷς τῶν Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ ὅτε ἀπέθανε, τὸ Πανελλήνιον διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του ἀνεκήρυξεν αὐτὸν Ἑθνικὸν Εὐεργέτην.

Τοῦτον τὸν ἄνδρα συνήλθομεν σήμερον νὰ τιμήσωμεν.

Παρέρχομαι ὅμως ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἐμοὶ ἐντολὴν ὑπὸ τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑταιρείας διὰ νὰ παρουσιάσω τὴν ζωὴν, τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, πεποιθὼς εἰς τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν εὐμένειαν τῆς σεμνῆς καὶ ἐκλεκτῆς ταύτης ὁμηγύρεως.

*

Ὁ Νεόφυτος Δούκας, «τὸ σέμνωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ὅπως ὠνόμασεν αὐτὸν ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀοίδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ⁽¹⁾, ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 1760 εἰς τὴν κωμόπολιν Ἄνω Σουδενά, νῦν Ἄνω Πεδινά, τοῦ Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου καὶ ἐκαλεῖτο κατὰ κόσμον Νικόλαος ⁽²⁾.

Παιδίον μόλις δωδεκαετές, ἐκάρη μοναχός, καὶ νεαρῶτατος ἀκόμη, μόλις δεκαοκταετής, χειροτονήθη ἱερεύς ⁽³⁾.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομισθῇ, ὅτι ὁ Δούκας δὲν ἐγνώριζε διατὶ ἐκάρη μοναχός καὶ χειροτονήθη ἄγαμος ἱερεύς. Τότε, παῖς ἀκόμη, ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀποστολὴν τῶν μοναχῶν, ὡς σκοπὸν ἔχόντων τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐκπεσόντων ἀγγέλων καὶ εἰς τὰς περὶ ἀγαμίας καὶ παρθενίας σχετικὰς διδασκαλίας. Πολὺ ἀργότερον, εἰς μεγάλην ἡλικίαν, ὅτε εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας καὶ τῆς δράσεώς του καὶ εἶχεν ἐμπλακῇ εἰς δεινούς ἀγῶνας κατὰ τῶν μοναχῶν, τότε μετεβλήθη διὰ τὸν ἄγαμον καὶ «ἄκαρπον», ὡς ὁ ἴδιος τὸν ὀνομάζει, βίον του. «Ἐγὼ ὁ ταλαίπωρος, γράφει, παρακούσας τῆς θείας αὐτῆς ἐντολῆς (τοῦ γάμου δηλ.), ἐξ ἧς καὶ πατέρα με ἐξῆν ἂν ἀκοῦσαι, ἕτερον ἀνθειλόμην ιδιόρρυθμον βίον, τὸν μονήρη τοῦτον καὶ ἄκαρπον, οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ ὁποίοις λόγοις πεισθεῖς ποτε παρθενίας τε καὶ ἀγνείας, ἃ

⁽¹⁾ Ἱστορ. τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος, σελ. 2.

⁽²⁾ Γ. Γαζῆ Δελθινακιώτη, Λεξικὸν σελ. 235. Ἰδὲ Σοφ. Δ. Λύλη, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Νεοφύτου Δούκα, Ν. Ὑόρκη 1949, σελ. 18, 19.

⁽³⁾ Ἡ κουρά τοῦ Νεοφύτου ὡς μοναχοῦ εἰς παιδικὴν ἡλικίαν καὶ ἡ ἀντικανονικὴ αὐτοῦ χειροτονία δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς παράξενα, διότι τότε δὲν ἐτηροῦντο αὐστηρῶς οἱ σχετικοὶ πρὸς τοῦτο κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀφ' ἐτέρου ἀφιερῶντο τὰ ἄρρενα τέκνα νηπιόθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δι' ἄλλους λόγους καὶ διὰ λόγους προνοίας ἀπέναντι τῶν Τούρκων.

Ὅτι δὲν ἐτηροῦντο αὐστηρῶς τότε οἱ σχετικοὶ μὲ τὴν χειροτονίαν κανόνες τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ὁμιλιῶν Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν ἐσχάτως ἀπὸ τὸν κ. Μέρτζιον ἀπὸ τὸ ἐν Βενετίᾳ Κρατικὸν Ἀρχεῖον. Οὗτος, ὁ Κοσμάς δηλ., συνίστα «νὰ μὴ χειροτονῶνται ἱερεῖς πρὶν φθάσουν τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ ἐκμάθουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα» (Ἠπειρ. Χρονικά, τόμ. 15, Ἰωάννινα 1940, σελ. 10).

ὥσπερ ἱερά ἄττα ὑστέρω χρόνῳ ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐνεφύεσαν ὑπολήψεσι· καὶ νῦν δὴ πεφώραμαι, εἰς τὸ τῶν ἀκάρπων φυτῶν ὄνειδος ἐμπεπτωκώς» ⁽⁴⁾).

Μοναχὸς ἤδη ὁ Δούκας καὶ νεαρὸς ἱερεύς, ἐκληρονόμησε μὲν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του ὑγιέστατον σῶμα καὶ νοὺν καὶ φιλομάθειαν, ἀλλὰ καὶ πενίαν. Ἔνεκα τῆς τελευταίας ταύτης, τῆς πενίας, ἂν καὶ διεκαίετο ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς μαθήσεως, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Μονὴν του πάλιν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ὅπου εἶχε μεταβῆ κατὰ τὸ 1780 διὰ σπουδᾶς.

Πλὴν ὅμως ὁ πόθος του πρὸς μάθησιν ἐγιγαντοῦτο. Πρὸς τοῦτο μετέβη καὶ ἠκολούθησεν ἐπὶ τετραετίαν μαθήματα εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Μετσόβου, «ποριζόμενος ἐν τῷ μεταξύ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐκ τῆς ἐφημερίας του καὶ τῆς κατ' οἶκον διδασκαλίας» ⁽⁵⁾).

Μετὰ ταῦτα ἔρχεται εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου παρακολουθεῖ ἀνώτερα μαθήματα εἰς τὴν Αὐθεντικὴν Σχολὴν ὑπὸ τὸν ἐπίσης Ἡπειρώτην Λάμπρον Φωτιάδην.

Τεσσαρακονταετὴς ἤδη ὁ Δούκας, ἐπεράτωσε τὰς σπουδὰς του μὲ τὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων εἰς τὴν Αὐθεντικὴν Σχολὴν. Ὡριμος πλέον τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν σκέψιν, προσελήφθη κατὰ τὸ 1803 ἱερεύς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βιέννης, ἐνθα παρέμεινεν ἐπὶ δωδεκαετίαν ὅλην.

Ἡ Βιέννη ὑπῆρξε σημαντικώτατος σταθμὸς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Δούκα. Ὅχι σταθμὸς, ἀλλ' ἀφετηρία διὰ τὴν μετὰ ταῦτα λαμπρὰν σταδιοδρομίαν του. Ἡ Βιέννη εἶναι ἡ πόλις, ἡ ὁποία τὸν ἀνέδειξεν. Ἐκεῖθεν ἐξεκίνησε διὰ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ διεθνή κοινὴν γνώμην. Ἐκεῖ δὲν ἦτο πλέον ὁ πτωχὸς καὶ ἀμαθὴς καλόγηρος. Εἰς τὴν Βιέννην ἀπέβαλε τὸ φοβερὸς μασιτίζον αὐτὸν διπλοῦν συναίσθημα μειονεκτικότητος τῆς πενίας καὶ τῆς ἀμαθείας. Ὁ Δούκας ἀπέβαλε τὴν πενίαν διὰ τοῦ ἀδιαλείπτου κόπου καὶ μόχθου, καὶ τῆς λιτῆς καὶ σώφρονος ζωῆς του.

Κατὰ τὴν δωδεκαετὴ παραμονὴν του εἰς τὴν Βιέννην ἐπέδειξεν ὅλην του τὴν ζωτικότητα, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν πνευ-

(4) *Ἐπιστολαὶ* 1844, τόμ. β', σελ. 249.

(5) *Ἐγκ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη*, τόμ. 4, σελ. 718. Ποῦ ἦτο ἐφημέριος ὁ Δούκας κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν του εἰς Μέτσοβον, δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον. Ἐν προκειμένῳ ἡ κ. *Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη* γράφει: «Γνωστότατον ὅμως τυγχάνει, ὅτι ἐπὶ εἰκοσαετίαν περίπου ἐσχολάρχει ὁ... Δημήτριος Βαρδάκας, τοῦ ὁποίου μαθητὴς καὶ προστατευόμενος ὑπῆρξεν ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ ἱερουργὼν διὰ νὰ πορίζηται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, κατ' ἄλλους μὲν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, κατ' ἄλλους δὲ ἐν τῇ τῆς πατρίδος του Μονῇ τῆς Εὐαγγελιστρίας, μεταβαίνων πρὸς διδασχὴν του ἐκ Σουδενῶν εἰς Μέτσοβον ἐκάστην Δευτέραν καὶ ἐπανέρχόμενος τὸ Σάββατον, προσληφθεὶς, ὡς φαίνεται, κατόπιν ὡς βοηθὸς τοῦ Βαρδάκα, εἴτε ἀναλαβὼν καὶ μόνος του τὴν σχολαρχίαν» (*Ἡπ. Χρονικά*, Οἱ ἐν τῷ Ἑλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδασκόμενοι, τόμ. 15, Ἰωάννινα 1940, σελ. 10). Ἀμφότεραι αἱ ὑποθέσεις αὗται, ὅτι δηλ. ἱερούργει εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα τὰ Σουδενὰ καὶ ὅτι ἐσχολάρχησεν εἰς Μέτσοβον, δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς πιθαναί. Ἡ πρώτη μὲν ὡς ἀδύνατος, λόγῳ τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ὁμαλῆς βατῆς ὁδοῦ, ἡ δὲ δευτέρα, διότι ὁ Δούκας εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῶν σπουδῶν του καὶ οὐδέποτε θὰ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἱκανὸν διὰ τοιοῦτον ἔργον.

ματικήν του δύναμιν. Ἐκτός τῶν ἱερατικῶν καθηκόντων του, ἐδίδασκε συνεχῶς τὴν ἡμέραν, τὰς δὲ νύκτας συνέγραφε καὶ ἐμελέτα ἀκαμάτως.

Τρεῖς ἦσαν οἱ τομεῖς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔστρεψεν ὅλην του τὴν πνευματικὴν ζωτικότητα : ἡ φιλολογία, ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ Ἐκκλησία.

Μὲ τὴν Ἐκκλησίαν ἐνεπλάκη καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του εἰς δεινὸν ἀγῶνα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀγωνιζόμενος νὰ καταστείλῃ τὰς ἀτασθαλίς ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν καί, πρὸ παντός, τῶν μοναχῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου προσπαθῶν νὰ ἐκκαθάρῃ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ παρεισφρήσαντα κατὰ τὴν δουλείαν καὶ προγενεστέρως αἰτοπα ἐκκλησιαστικά ἔθιμα.

Εἰς δὲ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας ἀφιέρωσεν ὅπασαν αὐτοῦ τὴν ζωὴν, διδάσκων μέχρι βαθυτάτου γήρατος καὶ συγγράφων.

Πρὸ παντός ὅμως ἀπησχόλησεν αὐτὸν ἡ ἔκδοσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ὁ Δούκας ἐξέδωκε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του ὑπὲρ τοὺς ἐβδομήκοντα ὀγκῶδεις τόμους μὲ κέντρα ἐκδόσεως τὴν Βιέννην, τὴν Αἴγινα καὶ τὰς Ἀθήνας. Ἡ Βιέννη ὅμως πρώτη ἐγνώρισε τὸν Δούκαν ὡς φιλόλογον καὶ αὐτὴ τὸν ἐπέβαλε πρώτη διεθνῶς. Ἐκεῖ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον τὸ 1804 τὴν ἐξάκις ἐπανεκδοθεῖσαν ἔκτοτε καὶ μέχρι τοῦ 1835 Γραμματικὴν τοῦ «Τερψιθέαν». Ἐκεῖ ἐξέδωκε καὶ πλῆθος ἄλλων συγγραμμάτων του. Τὸ φιλολογικὸν ὅμως ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλε τὸν Δούκαν ὡς φιλόλογον, ἦτο ἡ ἔκδοσις τοῦ Θουκυδίδου εἰς δέκα τόμους μετὰ παραφράσεως καὶ σχολίων.

Ὁ Δούκας συγγράφει διαρκῶς. Συγγράφει καὶ τὰ ἐκτυπῶναι δι' ἰδίων ἐξόδων καὶ ἀμέσως τὰ ἀποστέλλει δωρεὰν εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν γωνίαν καὶ ὅπου γῆς ἀκούεται φωνὴ ἑλληνικὴ ! Ἡ μεγάλη του πνευματικὴ εὐφορία εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ ἡ εὐχέρεια εἰς τὸ συγγράφειν ἀξιοθαύμαστος. Ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης ἔλεγεν, ὅτι ὁ Δούκας, «ὁσάκις ἤθελε νὰ γράψῃ, ἐλάμβανε τὸν χάρτην καὶ ἔγραφεν. Οὔτε λεξικά, οὔτε ἐκδόσεις, οὔτε Κόβητοι, οὔτε Μόβητοι ! Ἐπὶ τῶν γονάτων του ὁ χάρτης, εἰς τὴν δεξιάν του ὁ κάλαμος καὶ ἡ ἀγαπητὴ του ὄρνις ἐπὶ τοῦ ὤμου του ἢ εἰς τὸ κόλπωμα τοῦ καβαδίου του, ἰδοὺ ὅλη ἡ βιβλιοθήκη τοῦ μακαρίου ἀνδρός, ὅλαι αἱ πηγαὶ καὶ τὰ βοηθήματά του, ὅλος αὐτοῦ ὁ apparatus criticus»⁽⁶⁾. Αὐτὸς εἶναι πράγματι ὁ συγγραφεὺς Δούκας. Ὁ ἴδιος ὅμως ἀπὸ πραγματικὴν καὶ ἐγνωσμένην μετριοφροσύνην διαμαρτύρεται. Διαμαρτύρεται ἐντονώτατα πρὸς Κωνσταντῖνόν τινα, ὁ ὁποῖος ἐπῆνεσε τὸν Δούκαν, ζῶντα ἔτι αὐτόν, διὰ τὴν εὐχέρειαν τοῦ γράφειν. Διαμαρτυρούμενος γράφει : « . . . οὐκ ἐγὼ τοιοῦτος, οὐ τοι τις θεὸς εἰμί . . . οὐδ' ἄλλος τις, οἶμαι, οἷος καὶ τοὺς πάλαι Ἑλλήνας ἀρετῇ λόγου ὑπερβαλεῖν »⁽⁷⁾.

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν διαμαρτυρίαν του, ἡ περιγραφή τοῦ Βερναρδάκη, ὅτι ὁ Δούκας «ἔγραφε καὶ ἀνεγίνωσκεν ἑλληνικά

(6) Ψευδατ. Ἑλεγχος 1884, σελ. 147.

(7) Ἐπ. 1844, τόμ. β', σελ. 236.

χωρίς νά ἔχη κανέν ξένον βοήθημα, ὡς ἀδαῆς ξένων γλωσσῶν . . . , ὁ Ἑλληνισμός ὑπῆρχεν ὁλόκληρος ἐν τῇ κεφαλῇ του» ⁽⁸⁾, δέν εἶναι ἀκριβὴς ὡς πρὸς τοῦτο μόνον, ὅτι ἦτο «ἀδαῆς ξένων γλωσσῶν». Ὁ Δούκας ναι μὲν ἔγραφε καὶ ἀνεγίνωσκεν ἀρχαῖα ἑλληνικὰ χωρὶς λεξικά καὶ ξένα βοηθήματα, ἀλλ' αὐτὸ δέν σημαίνει, ὅτι δέν ἐγνώριζεν ἄλλας γλώσσας. Τούναντίον μάλιστα. Πρῶτον ἐγνώριζε τὴν Ρουμανικὴν. Ἐπειτα τὴν Λατινικὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐδίδασκε. Τρίτον τὴν Γαλλικὴν, διδάσκων αὐτὴν καὶ ἐπὶ πλέον ἐκδόσας ἐν Βιέννῃ καὶ δίτομον «Γαλλικο-ἑλληνικόν», ὡς ἐκεῖνος τὸ ὀνομάζει, Λεξικόν τῷ 1804. Ἀλλὰ καὶ Γερμανικά ὑποθέτομεν ὅτι θὰ ἐγνώριζεν, ἐάν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν δωδεκαετὴ παραμονὴν τοῦ ἐν Βιέννῃ καὶ τὴν φιλομάθειαν τοῦ Δούκα. Πάντως ἀπολύτως ὀρθὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Βερναρδάκη, ὅτι εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Δούκα εἶχε μόνον τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους ὑπεμνημάτιζε πολλάκις καὶ ἀνευ τοῦ κειμένου, ἐνθυμούμενος τοῦτο ἐκ στήθους. Εἰς γενομένην παρατήρησιν εἰς τὸν Δούκαν, ὅτι παρεισέφρησε λάθος εἰς τὸ κείμενον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης Ὀδυσσεΐας τοῦ Ὀμήρου, γράφει : «οὐ θαυμαστὸν ἐν ἀλλεπαλληλίᾳ τοσοῦτων ἔργων ταῦτά τε καὶ ἄλλα ἀμαρτήματα συνεισφρῆσαι, καὶ ταῦτα ἐν Καρπαθίοις πη τότε, ἐνθ' ἀπὸ μνήμης τὰ πλείω χῆται βιβλίων ὑπεσημειωσάμεθα τῆς ἐπεξεργασίας τυχόντα ταύτης» ⁽⁹⁾.

Εἰς τὴν Βιέννην ὁ Δούκας εὐρίσκεται εἰς τὴν χρυσοῦν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς ἡλικίας του. Παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ συγγραφικόν του ἔργον βαίνει καὶ τὸ διδακτικόν. Καὶ ἡ φήμη του ἐξαπλοῦται, γιγαντοῦται καὶ στερεοῦται. Ἐγινε πλέον ὁ Δούκας,

τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, καθ' ἣν ὁ Δούκας μεσουρανεῖ, ἀποθνήσκει ὁ Σχολάρχης τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Αὐθεντικῆς Σχολῆς Λάμπρος Φωτιάδης. Τότε ὅλων τὰ βλέμματα στρέφονται πρὸς τὸν Δούκαν. Ὁ Δούκας δέν διστάζει καί, εἰς γενομένην πρόσκλησιν, ἔρχεται καὶ ἀναλαμβάνει τὴν Σχολαρχίαν. Τώρα ὁ Δούκας εὐρίσκεται πράγματι εἰς τὴν θέσιν του. Ἀναλαμβάνει ἐπισήμως καὶ συστηματικῶς τὸ διδακτικόν ἔργον εἰς Σχολεῖον, καὶ ὄχι κατ' ἰδίαν καὶ κατ' οἶκον, ὅπως ἐξήσκει τοῦτο μέχρι τοῦδε.

Ἡ ἱκανότης τοῦ Δούκα ὡς διδασκάλου καὶ ἡ φήμη του ἔφεραν ἀγλαοὺς καρποὺς συντόμως. Ἐνῶ πρὶν οἱ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς ἠριθμοῦντο εἰς μερικὰς δεκάδας, ἐντὸς δύο ἐτῶν οἱ μαθηταὶ ἀνῆλθον εἰς τέσσαρας ἑκατοντάδας. Ἡ Σχολὴ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς καὶ ὁ Δούκας διδεται ὀλοψύχως εἰς τὸ ἔργον του, τοῦ ὁποῦ οἱ καρποὶ προοιωνίζονται πλούσιοι καὶ ἐκλεκτοί.

Ἀλλὰ βάσκανος κακὴ μοῖρα μετὰ λαμπρὰν διετὴ δρᾶσιν ἔρχεται νὰ ἀνακόψῃ τὸ ἔργον τοῦ ὀριστικῶς. Παρ' ὀλίγον δὲ νὰ στερηθῇ καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του. Γίνεται ἐναντίον τοῦ δολοφονικῆς ἀπόπειρα ἐκ τῶν ἀντίθετα φρονούντων διὰ τὴν λύσιν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος.

(8) Ψευδ. Ἑλεγχος ξ. α.

(9) Ἐπ. 1844, τόμ. β', σελ. 79.

Ὁ Δούκας ἀνῆκεν εἰς τὴν μερίδα ἐκείνην τῶν λογίων, οἱ ὅποιοι ἐπίστευον εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης. Ἀνῆκεν εἰς τοὺς «ἀρχαϊστάς», ἢ τοὺς «μακαρονιστάς», ὅπως τοὺς ἀπεκάλουν. Δὲν ἦτο ὅμως ἀπλῶς συμπαθὼν, ἀλλὰ καὶ ἀκαταμάχητος ἀγωνιστὴς εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ ἐπὶ κεφαλῇ τῆς μερίδος ἐκείνης. «Οἱ μακαρονισταί, γράφει ὁ σύγχρονος τοῦ Δούκα Χ. Παμπούκαλης, ἀφανῆ μὲν ἀρχηγὸν εἶχον τὸν περίφημον Λάμπρον Φωτιάδην, φανερώτατον δὲ καὶ ἀκαταμάχητον στρατηγὸν τὸν ἀοιδίμον Νεόφυτον Δούκαν . . .» ⁽¹⁰⁾.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναπτύξωμεν ἐν ἐκτάσει τὰς γλωσσικὰς ἰδέας τοῦ Δούκα. Βεβαίως, ἐπεθύμει διακαῶς καὶ ἐμάχετο κρατερῶς διὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ἀλλ' ὁ «τῶν ἀρχαϊστῶν δεινότατος εἰς τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς γλώσσης ἀγῶνα» ⁽¹¹⁾ καὶ ὁ «ἀκαταπόνητος οὗτος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ὑπέρμαχος, δὲν παραβλέπει καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διορθώσεως τῆς κοινῆς γλώσσης, ἀλλ' ἔγραψε καὶ περὶ αὐτῆς πολλὰς καὶ ὀρθὰς γνώμας οὕτως, ὥστε εἰς πολλὰ φαίνεται ὡς νὰ μὴ διίσταται πολὺ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Κοραῆ», γράφει ὁ ἱστορικὸς τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος Α. Μέγας ⁽¹²⁾.

Τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἤθελεν ὁ Δούκας ἰδίως ὡς ὄργανον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπέμενε φανατικώτατα εἰς τὴν ἄποψιν αὐτήν.

Τὸ πλεόν παράδοξον εἶναι, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα προσήγοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαϊστῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας, ὑπὸ τῶν Κοραϊστῶν δὲ ὑπὲρ τῆς καθαρευούσης, εἶναι τὰ ἴδια, τὰ ὁποῖα προσάγονται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τῆς καθαρευούσης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν τῆς δημοτικῆς.

Τοιοτοτρόπως εἰς τὸ ἐπιχείρημα τῶν ἀντιπάλων του, «ἵνα αἱ ἐπιστῆμαι εὐληπτότεραι ᾖσι τοῖς μειρακίοις . . . γεγράθων αὐταὶ χυδαῖστί» ⁽¹³⁾, ὁ Δούκας ἀπαντᾷ, ὅτι δὲν ἐσκέφθησαν, «ὅτι τεσσαρακοστῷ ἤδη ἔτει οὐ παρέσχον τῷ κοινῷ οὐδένα οὔτε γραμματικόν, οὔτε ποιητὴν, οὔτε φιλόλογον, οὔτε φιλόσοφον, οἷον καὶ ἄξιον λέγειν . . . ». Καὶ ἐν συνεχείᾳ θεωρεῖ περιττόν—ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται νὰ ὁμιλῇται—τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς εἰς τὰ σχολεῖα «εἰ δέοι αὐτοὺς (τοὺς μαθητάς) μετὰ τοῦτο φιλοσοφοῦντας χυδαῖζειν» ⁽¹⁴⁾. Εἰς τὸ ἕτερον δὲ ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον ἐπρόβαλέ τις εἰς αὐτόν, «ὅτι ὁ πολὺς ἄνθρωπος οὐκ ἀπαίει τῶν λεγομένων» εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐννοεῖται, ἀπαντᾷ, ὅτι οὗτος «ὁ πολὺς δηλ. ἄνθρωπος», οὔτε τὰ εἰς τὴν νέαν γραφόμενα κατανοεῖ «διὰ τὰ ἀσύμφυλα καὶ παράμουςα τῶν ξένων γλωσσῶν

⁽¹⁰⁾ Χ. Παμπούκη, Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ ἀοιδίου Ν. Δούκα, Ναύπλιον 1846, σελ. 17.

⁽¹¹⁾ Α. Μέγας, Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, Ἀθῆναι 1927, τόμ. β', σελ. 181.

⁽¹²⁾ Α. Μέγας, ξ. ἀ., σελ. 189.

⁽¹³⁾ Ἐπιστολαὶ 1844, τόμ. β', σελ. 271.

⁽¹⁴⁾ Ἐπ. 1844, β', 272.

παράκοπα σχήματα» ⁽¹⁵⁾ καί διότι «ή άκαταληψία της γλώσσας προέρχεται έκ της τών πραγμάτων μάλλον ή της τών όνομάτων έννοίας» ⁽¹⁶⁾.

Οί συνεχείς δέ καί κρατεροί γλωσσικοί ύπέρ της άρχαίας άγώνες τοϋ Δούκα ήρέθιζον τούς γλωσσικούς του άντιπάλους καί τήν έλλειψιν έπιχειρημάτων άντικατέστησαν διά της προγραφής τοϋ άνδρός καί της σχεδιασθείσης, άποτυχούσης δέ, δολοφονικής έναντίον του άποπείρας. Έν Βουκουρεστίω «τότε, γράφει ό ίδιος, άνατρέψαντες τό σχολείον, διακοσίων μαθητών έν άκμῇ όντων έν λόγοις φιλολογίας, φιλοτιμίαν άφελόντες, απέσβεσαν τό κρανίον μου ροπάλω κατεάξαντες . . .» ⁽¹⁷⁾.

Δέον νά σημειωθῇ ένταϋθα, ότι οί όπαδοί τοϋ Κοραή, οί Κοραϊσταί, οί έπιχειρήσαντες τήν δολοφονίαν, έμίσουν θανάσιμως τόν Δούκαν, καί όχι ό ίδιος ό Κοραής. Οί δύο άνδρες είχαν φιλικωτάτας σχέσεις μεταξύ των. «Πάσά σου έπιστολή, γράφει ό Κοραής πρός τόν Δούκαν, όταν λαμβάνω, γίνεται δι' έμέ ήμέρα έορτής καί πανηγύρεως· καί τοιαύτας έορτάς διά τήν πρός έμέ εϋνοιάν σου δέν άμφιβάλλω, ότι ήθελες μέ προξενεί συχνότερα, άν σέ τό έσυγχωροϋσαν οί πολλοί κοινωφελείς σου σκοποί» ⁽¹⁸⁾.

Έπίσης πρέπει νά σημειώσωμεν, ότι ή γνώμη τοϋ Δούκα διά τήν νεωτέραν γλώσσαν, ότι αϋτη άποτελείται άπό «άσύμφυλα καί παράμουςα παράκοπα σχήματα», καί ότι ή «γλώσσα ήμων (ή νεωτέρα), άσυμφύλοις ιδιώμασι κλυζομένη, οϋδέν άλλο ύστέρω χρόνῳ έσεσθαι μοι δοκεί, ή άποφώλιον τέρας· τῇ μέν ὕλῃ Έλληνίς, τῷ δ' εἶδει Γαλλίς» ⁽¹⁹⁾, δέν εἶναι διαφορετική άπό τήν τοϋ γλωσσολόγου Γ. Χατζηδάκη, γράψαντος έπτά καί πλέον δεκαετηρίδας μετά τόν Δούκαν, ότι, «. . . ότε βραδύτερον κατεκτήθημεν ὑπό των Φράγκων καί των Τούρκων, τότε οϋκ όλίγαι βαρβαρικαί λέξεις εισεχώρησαν εἰς τήν έλληνικήν . . .» "Αν δέ τις, συνεχίζει, άπό τοϋ νϋν θελήσῃ έκ τοϋ προχείρου νά ρίψῃ βλέμμα επί ταϋτα, θά ἴδῃ τās μέν της ναυτιλίας καί της ὑποδηματοποιίας λέξεις Ιταλικās, τās δέ της ποιμενικής βλαχικās, τās των φαγητών καί των ὕβρεων τουρκικās, τās των ὕφασμάτων καί κοσμημάτων, τās τοϋ συρμοϋ καθόλου, γαλλικās κλπ. . .» ⁽²⁰⁾.

Ό Δούκας, λοιπόν, λόγω των άντιθέτων γλωσσικων του πεποιθήσεων, γίνεται στόχος των άντιπάλων του, καί μετά τήν δολοφονικήν έναντίον του άπόπειραν, άποσύρεται εἰς τήν ιδιωτικήν του ζωήν, διδάσκων κατ' ιδίαν καί συγγράφων.

Τό πάθημά του ὅμως αϋτό, άπό τό όποϊον έθεραπεύθη μετά τριετίαν, δέν άπεθάρρυνε τόν άνδρα καί δέν έμόλυνε τήν ψυχήν του οϋτε ἴχνος μίσους. Τούναντίον μάλιστα, όταν μετά παρέλευσιν έτών ό άποπειραθείς νά δολοφονήσῃ τόν Δούκαν μετενόησε

⁽¹⁵⁾ Έπ. 1839, α', 273.

⁽¹⁶⁾ Τερψιδέας Προλεγόμενα, έκδ. γ' 1812.

⁽¹⁷⁾ Έπ. 1844, β', 97.

⁽¹⁸⁾ Όδηνός έπιστολῶν, έκδ. Κολλεγίου 'Αθηνῶν, 'Αθ. 1937, σελ. 56.

⁽¹⁹⁾ Έπ. 1839, α', 273.

⁽²⁰⁾ Σύντομος ιστορία της Έλλην. γλώσσας, 'Αθήναι 1915, σελ. 30.

καὶ ἐζήτησε συγγνώμην, ὁ Δούκας, ὅχι μόνον δὲν τὸν ἀπέπεμψεν ἢ τὸν ἐπέπληξεν, ἀλλὰ τὸν ἐδέχθη μὲ καλωσύνην καὶ τὸν εὐηργέτησεν.

Ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 21 εὐρίσκει τὸν Δούκαν μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ θερμουργὸν ἔθναπόστολον. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἔπαυσεν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἐνισχύῃ τὸ ἔργον, διασχίζων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν ἰδέαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γένους εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν. Μόνον ἡ ἡλικία τοῦ τὸν ἠμπόδιζε νὰ κατέλθῃ καὶ προσωπικῶς διὰ νὰ ἀγωνισθῇ καὶ ἐκεῖνος μὲ τοὺς μαχομένους Ἕλληνας.

Μετά τὸ τέλος τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Ἑλλάδος ὡς ἐλευθέρου κράτους καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς Ἑλλάδα τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδιστρίου, ὁ Δούκας ἐγείρει ὀλόκληρον σταυροφορίαν, γράφων πρὸς πάντας τοὺς λογίους τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος νὰ κατέλθουν τὸ ταχύτερον εἰς αὐτήν, διότι ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν ἢ πατρίς καὶ πρὸς τοὺς δυναμένους μὲ πάντα τρόπον νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ αἱμάσσοντος ἀπὸ τὴν μακραίωνα δουλείαν καὶ τὸν πολυετῆ ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους. Καλεῖ δὲ πρὸς τοῦτο εἰς συναγεμὸν καὶ ἐπιστροφὴν ὄλων τῶν ἀποδήμων καὶ μακρὰν ζώντων Ἑλλήνων. Ὁ ἴδιος δὲ κατέρχεται εἰς Ἑλλάδα κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Κυβερνήτου τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1831 καὶ ἐγκαθίσταται εἰς Αἴγιναν. Ὁ Καποδιστριάς ἐτίμα ἰδιαζόντως τὸν ἄνδρα. Ὅταν ἐπληροφορήθη οὗτος τὴν ἄφιξιν τοῦ Δούκα, στέλλει προσωπικὸν ἀπεσταλμένον διὰ νὰ τὸν ὑποδεχθῇ. Καθ' ἑκάστην δὲ ἡρώτα καὶ ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν ὑγείαν τοῦ Δούκα. Τὴν τιμὴν αὐτὴν τοῦ Κυβερνήτου ἀνταποδίδει ὁ Δούκας διὰ πραγματικῆς ἀφοσιώσεως καὶ λατρείας πρὸς τὸν ἄνδρα.

Ἐνῶ δὲ ἦτο ἔτοιμος ὁ Δούκας νὰ μεταβῇ πρὸς συνάντησιν τοῦ Καποδιστρίου καὶ εἶχεν ἔτοιμον ὑπόμνημα πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς παιδείας, ἐπισυμβαίνει ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτου καὶ ὁ Δούκας θρηνεῖ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός καὶ θὰ θρηνῇ ἔκτοτε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του τὴν ἀπώλειαν τοῦ Καποδιστρίου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει ὅλα τὰ ἐπακολουθήσαντα κακὰ, πολιτικά, κοινωνικά, ἐκπαιδευτικά, ἐκκλησιαστικά, ἠθικά. Δὲν διαβλέπει δ' ἄλλην σωτηρίαν, εἰμὴ τὴν ἀνάστασιν, εἰ δυνατόν, τοῦ ἀδίκως δολοφονηθέντος ἀνδρός.

Σχεδὸν εἰς πᾶσάν του ἐπιστολὴν ἔκτοτε δὲν παύει νὰ μνημονεύῃ καὶ νὰ ἐξυμνῇ τὸν ἄνδρα, νὰ ἀπολογῇται καὶ νὰ δικαιολογῇ τὴν πολιτείαν τοῦ ἀνδρός καὶ νὰ ὑπεραμύνηται διὰ μακρῶν ἐναντίον τῶν ἐπικριτῶν τοῦ Καποδιστρίου.

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ Ὀρφανοτροφείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδίδασκεν, ὁ Δούκας παραμένει εἰς Αἴγιναν καὶ διδάσκει δωρεάν εἰς τὸ ἐκεῖ κοινὸν Σχολεῖον, διδάσκει κατ' ἰδίαν καὶ συγγράφει.

Κατὰ τὴν 15ετῇ αὐτὴν περίοδον, καθ' ἣν παραμένει εἰς Αἴγιναν, ὁ Δούκας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα τυπώνει εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Ἀνδρέα Κορομηλᾶ καὶ τὰ διανέμει

δωρεάν, μὰς ἀφίνει καὶ μίαν σειρὰν ἀπὸ ἑξ τόμους ἐκ 1500 περίπου σπουδαιοτάτων ἐπιστολῶν του, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἐκδίδει.

Μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου διορίζεται μεταξὺ τῶν πρώτων καθηγητῶν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν ⁽⁸¹⁾, πλὴν ὅμως δὲν ἐδίδαξε ποτὲ ἕνεκα γήρατος.

Ἀπὸ δὲ τὴν καλύβην τοῦ ἐρημητηρίου του ἐν Αἰγίνῃ, ὁπόθεν, παρὰ τὰς ἐπιμόνους παροτρύνσεις φίλων καὶ θαυμαστῶν του, δὲν ἤθελεν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἀπομακρυνθῇ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας, ὅπου θὰ διήρχετο ἀνετώτερον τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἐν μέσῳ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συμπαθείας πλείστων ὄσων κληρικῶν καὶ λοιπῶν φίλων, παρηκολούθει πᾶσαν πολιτικὴν, κοινωνικὴν, ἐκκλησιαστικὴν, ἐκπαιδευτικὴν καὶ πνευματικὴν κίνησιν, καὶ δι' ἐπιστολῶν του συνίστα καὶ ἐπέκρινεν, ἐπέπληττε καὶ ὑπεδείκνυε πᾶν ὅ,τι ἐκεῖνος ἐνόμιζεν ὀρθόν.

Μόνον ὀλίγον χρόνον τῆς ζωῆς του διῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου, ὑπουργοῦντος τοῦ Ἰ. Κωλέτη, διορισθεὶς μέλος τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομοσχεδίων Ἐπιτροπῆς, εἰργάσθη σπουδαίως καὶ δι' ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διοργάνωσιν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τῆς ὁποίας αὐτὸς πρῶτος ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς καὶ ὁ ἐμπνευστὴς εἰς τὸν ἱδρυτὴν τῆς Γεώργιον Ριζάρην. Διωρίσθη καὶ πρῶτος Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του λόγῳ γήρατος καὶ διότι ἐν τῷ μεταξύ, ἀσθενήσας, ἀπεβίωσε τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου 1845.

Τὴν ἐπομένην τοῦ θανάτου του ἡ Βουλὴ ἀνεκήρυξε τὸν Δούκαν Ἑθνικὸν Εὐεργέτην καὶ ἀντιπροσωπεῖα τῆς Βουλῆς παρηκολούθησε τὴν κηδεῖαν τοῦ ἐκλιπόντος ἀνδρός, ἡ ὁποία ἔγινεν ἐν μέσῳ συναγερμοῦ ὀλοκλήρου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐτάφη εἰς τὸν περίβολον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς κατὰ τὸν διακαῆ αὐτοῦ πόθον. Ἐπικήδειον λόγον ἐξεφώνησεν ἐκ μέρους τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὁ καθηγητὴς αὐτῆς Νεόφυτος Βάμβας, ἐπιτάφιον δὲ ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Διευθύνων Σύμβουλος τῆς Ριζαρείου Σχολῆς Μισαήλ Ἀποστολίδης.

*

Ἦδη ὁ Δούκας εἶναι νεκρὸς καὶ μεταφέρεται εἰς τὸ Πάνθεον τῶν Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ Ἑθνικῶν Εὐεργετῶν. Διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς, ἐφημίσθη ὡς διδάσκαλος, ἠγωνίσθη μὲ εἰλικρίνειαν, ἐτιμήθη ὡς κατ' ἐξοχὴν ἠθικὴ προσωπικότης καὶ διέθεσε τὰ πάντα διὰ τὸ Γένος καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα.

Τὰς συγγραφάς του διακρίνομεν εἰς συγγράμματα, εἰς ἐκδόσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἰς ἀπολεσθέντα ἢ μὴ ἀνευρεθέντα ὑπομνήματα καὶ εἰς ἐπιστολάς.

Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του μνημονεύομεν τὴν Τετρακτύν, περιέχουσαν Ρητορικὴν, Λογικὴν, Μεταφυσικὴν καὶ Ἠθικὴν, καὶ τὴν Ξυνωρίδα, περιέχουσαν Φυσικὴν καὶ Μεταφυσικὴν. Τὰ συγ-

(81) **Ραγκαθῆ**, Ἀπομν. 2, 40. Διάταγμα τῆς 22 Ἀπριλίου 1837.

γράμματα ταῦτα εἶναι ἐπιτομή τῆς διδασκαλίας του διὰ τοὺς μαθητάς καὶ ἀποτελεῖ σταχυολόγησιν ἐκ «πολλῶν σοφῶν», ὡς ὁ ἴδιος ἀναγράφει ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Τετρακτύος. Δὲν παύουν ὅμως νὰ ἔχουν τὸ λιτόν, περιεκτικόν καὶ σαφές ὕφος τοῦ Δούκα καὶ τὴν σφραγίδα τῶν προσωπικῶν του πεποιθήσεων.

Τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἐξέδωκεν, ἄλλους μὲν παραφράσας, ἐρμηνεύσας καὶ διορθώσας συγχρόνως αὐτοὺς, καὶ ἄλλους ἀπλῶς σχολιάσας. Ἐκ τούτων σημειοῦμεν τὴν δεκάτομον ἔκδοσιν τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Ἀρριανὸν εἰς ἑπτὰ τόμους, τοὺς Ἀθηναίους ρήτορας εἰς δέκα τόμους, τὸν Εὐριπίδην εἰς ἑξ τόμους, τὸν Ὀμηρον εἰς ἑξ ἐπίσης τόμους, τὸν Σοφοκλῆ εἰς δύο, τὸν Πίνδαρον, τὸν Ἀριστοφάνην, τὸν Αἰσχύλῳ κλπ. Ὁ βιογράφος τοῦ Δούκα εἰς τὴν Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεῖαν σημειώνει, ὅτι ὁ Δούκας ἐξέδωκε «δεκάτομον παράφρασιν τοῦ Θουκυδίδου μὲ ἀρίστας σημειώσεις, τῶν ὁποίων πολλαχοῦ κάμνουν μνείαν δοκιμώτατοι ξένοι σχολιασταὶ μὲ τὴν παρατήρησιν *Ducas dixit*»⁽²³⁾.

Τελευταῖον μνημονεύομεν τοὺς ἑξ τόμους τῶν ἐπιστολῶν του, τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του. Λέγομεν τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του, διότι ἀποτελοῦν ἑκφρασιν φυσικὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρὸς καὶ εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον θὰ ἀνθεξῇ περισσότερο εἰς τὸν χρόνον. Ἀναγινώσκοντες τὰς ἐπιστολάς του, αἰσθανόμεθα τὸν Δούκα ζῶντα καὶ εἰς πλεῖστα σημεῖα σύγχρονον. Ἐκεῖ εὐρίσκει κανεῖς ὅλας του τὰς ἰδέας, θρησκευτικάς, φιλοσοφικάς, κοινωνικάς, πολιτικάς, ἐκπαιδευτικάς, φιλολογικάς, λογοτεχνικάς κλπ. Ἀναφέρω καὶ λογοτεχνικάς, διότι ἐξ Αἰγίνης παρηκολούθει καὶ ἐσχολίαζεν, ὑπεδείκνυε καὶ ἔκρινε πᾶσαν λογοτεχνικὴν καὶ θεατρικὴν παραγωγὴν. Ἄς μὴ φανῇ παράδοξον, ὅτι ὁ Δούκας συνίστα τότε, πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν, ὡς θέμα διὰ δράμα τὴν ζῶν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Καποδιστρίου, μὲ τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐσχάτως ἡσχολήθησαν οἱ λογοτέχναι μας.

Γενικῶς ὁ Δούκας ὑπῆρξε πολυγραφώτατος. Τὰ δὲ ἔργα του διακρίνει τάξεις, διαύγεια νοῦ, ὀξύτης, σαφήνεια, περιεκτικότης καὶ λιτότης ὕφους. Εἰς τινὰς μόνον τῶν ἐπιστολῶν του θὰ συναντήσῃ τις ἀσάφειαν, λόγῳ ἐλλείψεως χρόνου γραφῆς τῆς ἐπιστολῆς καὶ πλήρους τοῦ ὀνόματος τοῦ παραλήπτου. Πολὺ σπανίως θὰ συναντήσῃ κανεῖς εἰς τὰ ἔργα τοῦ Δούκα πλατεϊασμούς, παλιλλογίας καὶ πολυλογίαν.

Ἄν διεκρίθῃ ὁ Δούκας διὰ τὰ συγγράμματά του, τῶν ὁποίων

⁽²³⁾ Μεγάλη Ἑλλ. Ἐγκυκλ. 9, 509. Καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν **Ἑμμ. Πεζόπουλος** μᾶς ἔλεγε, ὅτι «ὀναμφισβητήτως αἱ ἐκδόσεις τοῦ Δούκα εἶχον ἀξίαν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν». Ἀλλὰ καὶ σύγχρονοι ἀκόμη ἡμῶν κάμνουν μνείαν τοῦ Δούκα. Οὕτως ὁ Felix Dürbach, εἰς *Lycurgue contre Locrate, Fragments*, Paris 1932, μνημονεύει καὶ τὸν Δούκαν (*Texte établi et traduit*, Paris, Les Belles Lettres 1932, σελ. 9). Τὸν ἀναφέρει μάλιστα ἐσφαλμένως Ducos καὶ τὸν διορθώνει ὁ **Ἑμμ. Πεζόπουλος** «Ducos statt Ducas Δούκας», εἰς τὸ κριτικὸν φιλολογικὸν Περιοδικὸν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν *Gnomon*, *Kritische Zeitschrift für die gesamt Klassische Altertumswissenschaft*, Band 10, Oktober 1934, σελ. 534).

ιδιαιτέρως ἔκαμνον μνεῖαν οἱ ξένοι καὶ τὰ ὅποια κατέκλυσαν ὅλον τὸν τότε Ἑλληνισμόν, τὸν ὑπόδουλον καὶ τὸν ἀπόδημον, ἐξ ἴσου ὁ Δούκας ἐφημίσθη καὶ ὡς διδάσκαλος. Δὲν ἐξετάζω τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, τὸ ὅποιον ἀσφαλῶς ἦτο σπουδαῖον ἐμπόδιον διὰ περισσοτέρους καρπούς. Ἐξετάζω αὐτὸν τὸν Δούκαν ὡς διδάσκαλον εἰς τὸ ἔργον του. Φαίνεται δὲ νὰ εἶχεν ἔμφυτον τὸ διδάσκειν, ἂν κανεῖς κρίνῃ ἐκ τῆς τεραστίας φήμης, τῆς ὁποίας ἔχαιρεν ὡς διδάσκαλος. Τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἔζη μόνον ἐκ τοῦ διδασκαλικοῦ κατ' ἰδίαν ἐπαγγέλματός του. Κατοχυροῦται καὶ ἐκ τῆς καταπληκτικῆς αὐξήσεως τῶν μαθητῶν τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Αὐθεντικῆς Σχολῆς, οἱ ὅποιοι ἀπὸ 60 ἔγιναν ἐντὸς διετίας 400. Ἡ φήμη του αὐτῇ τὸν ἠκολούθησε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐδίδασκεν ἐπίσης κατ' ἰδίαν. Ὁ δὲ ἐνδοξος ναύαρχος Κ. Κανάρης τὸν ἐζήτησεν ὡς διδάσκαλον τῶν τέκνων του. Πλὴν ὁμως ὁ Δούκας ἠρνήθη λόγῳ γήρατος, συστήσας ὁ ἴδιος ἄλλον.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐκπαιδευτικαὶ του ἀρχαὶ δὲν εἶναι περιφρονητέαι, ὅπως περιέχονται εἰς τὰς ἐπιστολάς του, καὶ αἱ παιδονομικαὶ του γινώμει εἶναι ἐντελῶς σύγχρονοι. Εἶναι ἴσως ὁ μόνος, ὁ ὅποιος τότε διεμαρτύρετο ἐντονώτατα κατὰ τῶν κακώσεων τῶν μαθητῶν καὶ ἐκθέτει ὀλόκληρον σειρὰν παιδονομικῶν ποινῶν πρὸς διόρθωσιν μαθητοῦ ἀμελοῦς ἢ ἀτάκτου, ἀποκλειομένης πάντοτε τῆς κακώσεως.

Δὲν ἦτο ὁ Δούκας μόνον πολυγραφώτατος συγγραφεὺς καὶ ἐξαίρετος διδάσκαλος, ἀλλ' ὑπῆρξε καὶ δεινὸς ἀγωνιστῆς καὶ δεινότητος παλαιστής. Δὲν ἐννοῶ μόνον τοὺς τεραστίους γλωσσικούς του ἀγῶνας, κατὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἀκαταμάχητα καὶ τετραγωνικῶς λογικά, ὡς ἐκ τῆς ἀφετηρίας ἐκ τῆς ὁποίας ἐκινεῖτο πρὸς ἐπιβολὴν τῶν γνωμῶν του, ἐπιχειρήματα, οἱ ἀντίπαλοί του ἐλλείψει ἰδίων τὰ ἀντικατέστησαν διὰ τῆς προγραφῆς τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς δολοφονικῆς ἐναντίον του ἀποπείρας. Ἐννοῶ καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς του ἀγῶνας, οἱ ὅποιοι εἶναι ἄγνωστοι. Οἱ ἀγῶνές του ὑπὲρ τῆς διορθώσεως τῆς μοναστικῆς ζωῆς, τῆς συμμορφώσεως τῶν ἐπισκόπων πρὸς τὸ ἀξίωμα των καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀποβολῆς ἐθίμων τινῶν παρεισφρησάντων εἰς τὰς τελετάς τῆς Ἐκκλησίας, διεπνέοντο ὑπὸ ἀγαθῶν προθέσεων καὶ πίστεως. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ ἀγῶνές του πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καί, πρὸ παντός, πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐνεφοροῦντο ἀπὸ ζῆλον ἱερὸν καὶ ἀποστολικόν⁽²³⁾.

Ἡμεῖς δ' ὁμολογοῦμεν, ὅτι πράγματι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ἔφερεν εἰς τοὺς ἀγῶνάς του φλόγα περισσῆς ἱερότητος καὶ ἀποστολικότητος. Ὑπεράνω ὅλων ὁμως διέκρινε τοὺς ἀγῶνάς του εἰλικρίνεια καὶ πίστις ἀκράδαντος εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζόμενα.

Οὐδεμίαν ὁμως ἀξίαν θὰ εἶχον διὰ τὸν Δούκαν πάντα ταῦτα, ἐὰν δὲν τὰ συνώδευε καὶ ἡ μεγάλη ἠθικὴ του προσωπικότης. Ἰδικόν του εἶναι τὸ δίδαγμα: «λέγε μὲν ἃ φρονεῖς, φρόνει δὲ ἃ λέγεις». Καὶ εἰς τὸν Δούκαν ὑπῆρχεν αὐτῇ ἡ χρυσὴ συνέπεια

(23) Περὶ τούτων ἴδε Σ. Δ. Λύλη, ξ. ἀ., σελ. 134 ἐξ. καὶ ἰδίως 164 ἐξ.

λόγων καὶ ἔργων. Ὁ Μανουὴλ Γεδεών εἰς τὰ Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ «καὶ τοῦ Κούμα μνήμη παρ' ἡμῖν (ἐν Κωνσταντινουπόλει) ἐσώζετο τιμία, καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, καὶ ὅσων διέσωζον τὰ ὀνόματα αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν, ἐν οἷς θέσιν ἔξοχον εἶχον Ἀνθιμος ὁ Γαζῆς διὰ τὸ λεξικὸν αὐτοῦ, Στέφανος Κομμητᾶς διὰ τὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, ὑπὲρ πάντας δὲ ὁ εὐεργέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Δούκας ὁ Νεόφυτος, ὁ «ποιήσας καὶ διδάξας»⁽²⁴⁾.

Καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ Δούκα συμπληροῦται μὲ τὴν διὰ θεσιν τῶν πάντων εἰς τὴν ἀγαπητὴν του πατρίδα, τὴν Ἑλλάδα. Ἐπεθύμει διακαῶς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀνάπλασιν τῆς νεολαίας. Διὰ τὰ τρία αὐτὰ δὲν ἐφείσθη οὔτε κόπων οὔτε μόχθων. Ἐλυπεῖτο μόνον, διότι δὲν τοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ δώσῃ καὶ αὐτὸ τὸ αἷμά του, τὸ ὁποῖον ἔλαβε παρὰ τῆς μητρός του Ἑλλάδος. 35.000 ἀντίτυπα ἐκ τῶν ἔργων του διανεμήθησαν δωρεὰν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅταν αὕτη ἡλευθερώθη, 10.000 ἔστειλεν ἐκ Βουκουρεστίου πρὸς τὸν Κυβερνήτην καὶ τὰ ὑπόλοιπα 25.000 διένειμε μόνος ἐξ Αἰγίνης. Ὁ ἴδιος ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων ἀντιτύπων καὶ δωρεὰν διανεμηθέντων μέχρι τοῦ 1835 εἰς ὀκτὼ μυριάδας⁽²⁵⁾. Ἀπὸ κανὲν βιβλίον του δὲν ἐλάμβανε χρήματα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξώδευσεν 156.000 δραχμῶν. Διακαῆς του δὲ πόθος ἦτο νὰ φύγῃ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ οὔτε μίαν δραχμὴν. Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἔγινε. Τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς του ἀπέζη ἀπὸ γλισχρότατον κρατικὸν ἐπίδομα, τὸ ὁποῖον ἐχορηγήθη εἰς αὐτόν, ὅτε ἐπληροφορήθη τὸ Κράτος, ὅτι, ὑπέργηρος ἦδη καὶ ἀσθενής, ἐστερεῖτο τῶν πάντων. Φυσικὸν δὲ ἦτο νὰ μὴ ἀνευρεθοῦν οὔτε τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας του.

Διὰ τὴν δρᾶσίν του αὐτὴν καὶ τὸ ἔργον του ἐτιμήθη ἔτι ζῶν, ὑπὸ μὲν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου ἐπισήμως διὰ τοῦ Ὁφφικίου τοῦ Ἀρχιμανδρίτου, ὑπὸ δὲ τῆς Ρωσίας μὲ τὸν Χρυσοῦν Σταυρόν. Ὁ δὲ πρῶτος Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Ὁθων ἀπένευμεν εἰς αὐτόν τὸ 1835 τὸν Ἀργυροῦν Σταυρὸν τοῦ Σωτήρος.

Τὴν ἐπομένην τοῦ θανάτου του ἡ Βουλὴ ἀνεκήρυξε τὸν Δούκαν Εὐεργέτην τοῦ Ἑθνους.

Ἦτο δὲ τόσο γνωστὸς εἰς τὸ Πανελλήνιον ὁ Δούκας, ὥστε αἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς θεωροῦν περιττὸν νὰ πλέξουν τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἐκλιπόντος ἀνδρός. «Τὴν 20ὴν τρέχοντος, γράφει ἡ τότε ἐφημερίς «Ἑλπίς», ἀνεπαύθη ἐν Κυρίῳ ὁ Ν. Δούκας. Δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ πλέξωμεν τὸν στέφανον τοῦ ἀνδρός· τὸ ὄνομά του εἶναι πασίγνωστον, συνδέεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας· ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους, ἡ ὠριμάσασα τὸν ἑνδοξον ἀγωνά μας, εἶναι ἔργον τῶν διδασκάλων τοῦ Ἑθνους, μετὰξὺ τῶν ὁποίων κατέχει τὴν ἐντιμότεραν θέσιν ὁ

(24) Ἀθῆναι, 1932, σελ. 113-14.

(25) Ἐπιστολαί, 1835, α', 127.

μακαρίτης Νεόφυτος. Ἐξοδεύσας ὅλην του τὴν κατάστασιν εἰς ἑκδοσιν συγγραφέων Ἑλλήνων, σχολιασθέντων παρ' αὐτοῦ, διένειμε τὰ τυπωθέντα δωρεάν εἰς τὰ σχολεῖα ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, καὶ ἀποθανών ἤδη, δὲν εἶχεν οὔτε τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας»⁽²⁶⁾.

*

Αὐτὸς εἶναι, σεμνὴ ὁμήγουρι, ὁ Νεόφυτος Δούκας ἐν συντόμῳ καὶ ἀδροτάταις γραμμαῖς. Ἴδου αὐτὸς ἐνώπιόν μας μὲ ἀδρά τὰ χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου του, στεφανουμένου ἀπὸ δύο λαμπροὺς καὶ ὀξύτατους ὀφθαλμούς. Αὐστηρὸς καὶ κατηφής, εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐπισεύσῃ τὸν δάκτυλον τῆς ἐπιτιμήσεως καὶ νὰ ἐκσπάσῃ εἰς θυμούς καὶ ταλανισμούς. Εἶναι πλήρης ἀπαισιοδοξίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρης ἢ εἰκὼν τοῦ ἀνδρός. Ὑπὸ τὴν κατῆφειαν καὶ βλοσυρότητα αὐτὴν κρύβεται μία παιδικὴ καρδιά, ἡ ὁποία δὲν γνωρίζει νὰ κρατῇ πολλὴν ὥραν ὁ θυμὸς, καὶ ἡ ὁποία εἶναι πλημμυρισμένη μὲ ἀπέραντον καλωσύνην, ἀγάπην καὶ τρυφερότητα. Καὶ ἀκόμη εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐκραγῇ εἰς ἐνθουσιασμούς καὶ χειροκροτήματα καὶ εἰς ἐπαίνους. Εἶναι ἡ αἰσιόδοξος πλευρὰ του. Τοιοῦτοτρόπως γοργὰ ἐναλλάσσεται ὁ ψυχικὸς του κόσμος μεταξὺ χαρᾶς καὶ λύπης, αἰσιοδοξίας καὶ ἀπαισιοδοξίας. Ὁ ἴδιος ὁ Δούκας, γνωρίζων καλῶς τὸν χαρακτήρα του καὶ ἐρμηνεύων αὐτόν, «Μὴ θαύμαζε, γράφει, ὁρῶν καὶ ἐν ἐμοὶ πολλάκις διάφορον χαρὰ κτῆρα, νῦν μὲν σοβαρὸν καὶ κλαυσῖνον, νῦν δ' ἀνειμένον καὶ γελασῖνον, τῶν πραγμάτων ἄλλοτ' ἄλλως, ἢ πεφύκασιν ἕκαστα, ἡμῖν ἔξωθεν προσβαλλόντων· ὁ γὰρ βίος οἶονεὶ σπουδαίοις καὶ γελοίοις ἀναμίξιν ἡμασι παρενυφασμένος, ὑπαγορεύει ἡμῖν ἐκάστω, ἐκείνοις μὲν προσέχειν, τούτων δ' ὀλιγωρεῖν»⁽²⁷⁾.

Ὑπὸ τὸν διάφορον ὅμως αὐτόν συναισθηματικὸν χαρακτήρα κρύβεται ἕνας ὑγιέστατος φιλοσοφημένος καὶ διαυγὴς νοῦς μὲ καθωρισμένην γραμμὴν εἰς τὴν ζωὴν. Γραμμὴν δὲ καθωρισμένην καὶ σταθεράν εἰς τὴν ζωὴν του εἶχε τριπλὴν: τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀνάπλασιν τῆς νεολαίας. Καὶ διὰ τὸν τριπλοῦν αὐτόν σκοπὸν ἔδωκεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ζωὴν, μὴ φεισθεὶς κόπων καὶ μόχθων μέχρι βαθυτάτου γήρατος. Πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ζωὴν ἠνάλωσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Γένους καὶ τοῦ Ἔθνους· ἐγαλοῦχησε διδάσκων μέχρι βαθυτάτου γήρατος πολλάκις δωρεάν ἑκατοντάδας ἑλληνοπαίδων μὲ τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας· ἐπλημύρισε τὸν τότε Ἑλληνισμόν μὲ ποταμούς δωρεάν ἐκχεομένους βιβλίων, φθάνοντας μέχρι τῶν ἀπωτάτων σημείων, ὅπου φωνὴ ἑλληνικὴ ὑπηρέτησε φανατικῶς τὰ τὴν ἰδέαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἔθνους· ἐσκόρπισεν ἀφειδῶς πάντα αὐτοῦ τὸν κόπον καὶ μόχθον, ἀπομείνας ἐν τέλει πένης, πενέστατος εἰς τὸ βαθὺ γῆρας του, ὅπως πένης ἐξεκίνησε καὶ διὰ τὴν ζωὴν.

Τοιοῦτον ἄνδρα ἡ Ἑλλάς οὐδέποτε θά λησμονήσῃ. Τὸν διεκδι-

⁽²⁶⁾ Ἐφ. «Ἑλπίς» 24 Δεκ. 1845.

⁽²⁷⁾ Ἐπ. 1844, β', 225-26.

κοὺν οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ 21, ἀγωνισθέντα ὡς Φιλικὸν καὶ ἔθναπόστολον. Τὸν δέχεται ἡ Ἐκκλησία ὡς σέμνωμα καὶ τιμὴν της. Ἀποτελεῖ μέλημα τῶν μελετητῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν παιδείαν τοῦ Ἑθνους.

Σύμπας ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ ἀνατρέχη, ὡς πρὸς πηγὴν, εἰς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ πρὸς ἀντλησὶν θάρρους, δυνάμεως καὶ παραδείγματος.

Οὐδέποτε δέ, τέλος, θὰ διαψευσθῇ τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ τιμωμένου ἀνδρὸς ἐπίγραμμα τοῦ ποιητοῦ :

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἐπτερώθη πρὸς μονὰς τὰς αἰωνίας,
τὸ δὲ σῶμά τοῦ καλύπτει ἡ Ἑλλὰς ἡ προσφιλὴς τοῦ.
Καὶ ἐν ὅσ' ὄργῃ πρὸς φῶτα καὶ παιδείαν ἡ πατρίς τοῦ,
εὐσεβῇ θὰ σφῆξῃ μνήμην τοῦ δαδούχου τῆς παιδείας.

